

Vad kännetecknar framgångsrika kluster

– finns det underlag för klusterbyggande inom livsmedelssektorn i Norrbotten

Andreas Åkerström inst. för Norrländsk Jordbruksvetenskap, SLU Umeå
Åsa Strand inst. för Vattenbruk, SLU Umeå
Uppsats inom kursen Regionernas betydelse i Europa, 5p

Innehållsförteckning

INLEDNING OCH BAKGRUND	3
KLUSTERTEORI	4
VAD ÄR ETT KLUSTER?.....	4
HUR UPPSTÅR ETT KLUSTER?.....	4
FÖRDELARNA MED KLUSTER	5
FRAMGÅNGSFAKTORER.....	5
VERKTYG FÖR ATT UNDERSÖKA EN NÄRINGS KLUSTERPOTENTIAL	6
FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR KLUSTERBYGGANDE I ÖSTRA NORRBOTTEN	7
KLUSTER I NORRBOTTEN.....	7
FISKERINÄRINGEN.....	7
<i>Aktörer</i>	7
<i>Analys</i>	8
BÄRNÄRINGEN.....	9
<i>Aktörer</i>	9
<i>Analys</i>	10
DISKUSSION	11
REFERENSER	13
LITTERATUR.....	13
KONTAKTADE NÄRINGSIDKARE.....	13
INTERVJUVADE PERSONER	13
BILDER.....	13

Inledning och bakgrund

Som en del i examinationen av doktorandkursen "Regionernas betydelse i Europa" (5p, Forskarstation Östra Norrbotten) ska en uppsats som problematiserar något område inom regionen Östra Norrbotten skrivas. De som deltar i kursen är både doktorander inom forskarstation Östra Norrbotten och andra från regionen som är intresserade av ämnet. Doktoranderna inom forskarstationen kommer från vitt skilda discipliner och vi som skriver denna uppsats har vår bakgrund inom naturvetenskap.

Klusterbegreppet illustrerar hur samarbete tillsammans med konkurrens kan ge företag och regioner möjligheter att expandera och utvecklas i en ekonomi som blir allt mer kunskapsinriktad.

De senaste årtiondena har klusterformationer kommit allt mer i fokus. Det har visats sig att klusterbildningar inom ett flertal olika regioner och näringar är starka konkurrenskrafter som bidrar till den ingående regionens eller näringens utveckling och ekonomiska tillväxt (Porter, 1998). Det är därför av stort intresse att se om det finns förutsättningar för framgångsrika klusterformationer i Norrbotten.

Vi har valt att skriva om klusterformationer, hur dom uppkommer och vad som kännetecknar framgångsrika kluster. Vi kommer också att försöka överföra detta till regional nivå och belysa möjligheterna för klusterbildning inom delar av livsmedelssektorn i Norrbotten.

Syftet med denna uppsats är att få svar på följande frågeställningar:

- Vad är ett kluster och vad kännetecknar ett framgångsrikt sådant?
- Finns det en potential för klusterformationer inom delar av livsmedelssektorn i Norrbotten?

Uppsatsen kommer begränsas till att enbart behandla den teoretiska bakgrunden till begreppet "kluster". Vid analysen av livsmedelssektorn kommer endast fisk och bärnäringarna behandlas då vår egen insyn i andra livsmedelsnäringar i Norrbotten är allt för begränsad. Den litteratur som används för den teoretiska bakgrunden kommer att begränsas till kurslitteraturen med undantag för vissa speciellt viktiga källor. Förutom litterära källor kommer intervjuer med företagare och aktörer inom näringarna att utföras.

Klusterteori

Vad är ett Kluster?

Lite abstrakt kan kluster sägas vara en gruppering av olika aktörer som samlats runt en gemensam faktor. Aktörer kan t.ex. utgöras av individer, företag eller organisationer och de gemensamma faktorerna kan vara t.ex. branscher/näringsar, geografiska områden eller relationer mellan aktörerna (Porter, 1998b; Ylinenpää, 2003).

Kluster bygger på en närhet och en lokal interaktion. Klusterbegreppet blandas därför ofta ihop med begreppet nätverk/virtuella kluster som dock inte är lokalt avgränsade utan består av enheter sammanlänkade genom distansöverbyggande teknik. Det finns dock inget som hindrar att aktörer i ett kluster har externa samarbetspartners eller ingår i ett nätverk (Ylinenpää, 2003).

Hur uppstår ett kluster?

Kluster kan baseras både på mogna eller nya näringar eller kompetenser. Aktörerna i klustret kan alltså variera i storlek, varaktighet, grad av branschmognad m.m. Detta kommer påverka klustrets storlek, som kan variera kraftigt. En faktor som kan underlätta formationen av ett kluster är om det finns ett s.k. lokomotivföretag som driver klustrets utveckling framåt (Ylinenpää, 2003).

Då kompetens som ligger till grund för kluster ofta utgörs av lokal eller regional kunskap som tar lång tid att utveckla, måste regioner intresserade av klusterformering vara väl medvetna om att projektet måste ses långsiktigt om det ska lyckas. Behovet av produktutveckling är störst i kluster baserade på ny kunskap jämfört med kluster med mogen kunskap, i vilka utveckling av produktionsmetoder är prioriterat. Om klustret är baserat på ny eller gammal kunskap avgör också hur viktig kontakten med olika typer av kunskapscentra blir, ny kunskap kräver ett bättre utvecklat samarbete med universitet och forskningsinstitut än gammal kunskap (Ylinenpää, 2003).

För att ett kluster ska bildas måste de aktörer som finns och verkar inom ett geografiskt avgränsat område uppnå en viss kritisk massa (Porter, 1998b). Om denna massa uppnås kan fördelar och ekonomiska förutsättningar skapas genom samarbete, lärande och inspiration av varandra, men också genom konkurrens. Storleken på denna kritiska massa är olika för olika typer av verksamheter och beror också av den kultur som utvecklas i klustret (Ylinenpää, 2003). När ett kluster skapas inleds också en självgående förstärkning av dess identitet och utveckling,

speciellt i de fall då lokala aktörer stöder den nya bildningen samt konkurrensen är hård (Porter, 1998b).

De vanligaste kulturtyperna i kluster är dels en nätverksorienterad horisontell kultur med öppet kunskapsutbyte och samverkan. I denna typ av kultur konkurrerar och samarbetar parterna i klustret på samma nivå i ett produktionssystem (Silicon Valley). Ett alternativ till denna kultur är en mer klassisk variant med vertikal struktur där aktörernas position i förädlingskedjan ger ett mer slutet system och affärshemligheter vanliga (Route 128) (Saxenian, 1985; Ylinenpää, 2003). Ett mer öppet klimat i ett kluster innebär att gränsen för den kritiska massa som krävs för att klustret ska fungera blir lägre (Ylinenpää, 2003).

En region bör inte satsa på kluster inom alla existerande kunskapsområden som är tillgängliga inom regionen, en specialisering inom ett eller ett fåtal spetskompetenser är att föredra. Det är dessutom ytterligare fördelaktigt om de kluster som finns i en region kan utnyttja varandras kompetens till viss del (Ylinenpää, 2003).

Fördelarna med kluster

Det finns många fördelar med kluster. En av grundförutsättningarna för att ett kluster ska bildas och fungera är att det finns ett bra informationsflöde mellan företagen samt samverkan och personliga kontakter. Detta resulterar i ökad insyn i andra företag vilket i sin tur också ökar flexibiliteten hos klustret och de enskilda företagen. Företagen får då möjligheten att satsa på specialisering och tillgången på kvalificerad personal och spetskunskaper kommer att öka. Eftersom kluster även bygger på konkurrens kommer ökad inbördes konkurrens ge ökad utvecklingsmotivation som i sin tur ökar hela klustrets innovativa förmåga (Porter, 1998b).

Framgångsfaktorer

Erfarenheter visar att kluster sällan skapas artificiellt. Däremot kan klusterformationer stimuleras och stödjas genom t.ex. lagstiftning eller lokala attityder och inställningar (Rantakyrö, 2001; Ylinenpää, 2003). För att kunna forma ett nytt kluster krävs långsiktigt tänkande och investeringar på sikt. Dessutom krävs en kraftfull regionalpolitik som genom en utvecklad strategi väljer vilka näringar/områden som är värda att satsa på. Strategin får dock inte vara statisk utan måste kunna anpassas och förändras med rådande omvärldsfaktorer (Ylinenpää, 2003).

Faktorer som gör ett kluster framgångsrikt:

- tydligt definierade spelregler (Ylinenpää, 2003)

- goda inställningar till företagande (Ylinenpää, 2003)
- bra infrastruktur (Porter, 1998b; Ylinenpää, 2003)
- tydlig lokal avgränsning (Porter, 1998)
- konkurrens (Porter, 1998)
- kritisk massa (Porter, 1998)
- innovationsanda (Porter, 1998; Ylinenpää, 2003)
- god informationsspridning och kompetensutveckling (Porter, 1998; Ylinenpää, 2003)
- spetskompetens (Ylinenpää, 2003)
- kontinuerlig utveckling (Porter, 1998b; Ylinenpää, 2003)
- goda relationen mellan de enskilda företagen i klustret och med klustrets omgivning (Porter, 1998b; Ylinenpää, 2003)
- samarbete inom klustret (Ylinenpää, 2003)
- kompletterande kompetenser (Ylinenpää, 2003)

Klusterbildningar kan påverka konkurrens på tre avgörande sätt. Dels genom att öka produktiviteten av företagen och dels genom att agera som en innovationskraft som driver utvecklingen framåt (i en viss riktning och hastighet). Samt genom att stimulera formation av nya företag inom klustret (vilka expanderar och stärker klusterformationen). Bildandet av nya företag inom klustret är en del av en positiva feedback där expansionen i sig utgör en ökad konkurrensfördel gentemot omgivningen (Porter, 1998b).

Verktyg för att undersöka en närings klusterpotential

För att undersöka och utvärdera möjligheterna för klusterformation i Östra Norrbotten har vi utvecklat en analysmodell. I detta arbete kommer modellen att bygga på två typer av faktorer. Faktorer som kan kopplas till en positiv utveckling av ett kluster (framgångsfaktorer) och faktorer som beskriver framtida klusters möjliga strukturella form (strukturfaktorer).

Framgångsfaktorer vi valt att inkludera i modellen är:

- tillväxtpotentialen i området för näringen
- kompetens inom vald näring
- entreprenörskap hos den lokala befolkningen
- lokomotivföretag
- samarbete mellan näringsliv, samhälle och universitet (trippel-helix)
- konkurrens inom och mellan näringar
- Infrastruktur

Strukturfaktorer som vi valt att ingå i modellen är:

- klustrets storlek (kritisk massa)
- klustrets struktur (vertikal eller horisontell)

Med utgångspunkt från dessa faktorer kommer vi att diskutera kring eventuella kluster och bildningen av framtida kluster i regionen.

Förutsättningar för klusterbyggande i Östra Norrbotten

Kluster i Norrbotten

Enligt Ylinenpää (2003) finns flera kluster i Norrbotten bl.a. skog och träindustri, mineral och metallindustri och IT-polis (Luleå). Vi har inte funnit något som tyder på att det finns kluster inom fisk- eller bärnäringsen i området. I Norrbotten finns det drygt 120 företag som arbetar med livsmedelsförädling av något slag. Strukturen bland företagen vad gäller antal anställda, omsättning, kundgrupper, marknad etc. varierar kraftigt. Dock verkar det förkomma en del nätverksamhet mellan företag inom de olika näringarna.

Som ett exempel på detta kan nämnas ett projekt drivet av hushållningssällskapet, "Mat i norr", inom vilket de medverkande företagen träffar varandra regelbundet. Syftet är att de ska lära sig av varandra och hitta samarbeten genom att till exempel lägga ut produktion hos varandra, hålla gemensamma butiksdemonstrationer eller genomföra gemensamma utbildningar. Inom projektet har man förutom att anordna gemensamma kurser, seminarier, studieresor och nätverksträffar även lagt ner mycket arbete på individuella utvecklingsprogram för länets livsmedelsföretag.

Ett resultat av det arbete som har bedrivits är att ett nätverk mellan livsmedelsföretag i Norrbotten har uppkommit. Samarbete med kollegor är en viktig faktor om företagen ska klara av att ständigt förbättra sin verksamhet och därmed kunna konkurrera med större, internationella livsmedelsföretag. Målet är att projektet så småningom ska övergå till att vara en ideell samarbetsförening.

Fiskerinäringsen

Aktörer

I Östra Norrbotten finns det tre typer av fiskleverantörer, kustyrkesfiskare (ca. 15 st.), fiskodlare (2 st.) samt ett företag som importerar fisk från Norge och säljer den vidare oförädlad. Odlarna levererar fisk till fiskevårdsföreningar, säljer yngel till andra odlare samt producerar en del matfisk. En av odlarna importerar också foder som sedan säljs vidare till andra odlare. Yrkesfiskarna levererar största delen av sin fisk till södra Sverige och Danmark. Endast en mindre del går till lokala fiskförsäljare (Ica, Konsum m.fl.) samt till lokala förädlingsföretag. På förädlingsidan

finns det två företag samt naturbruksgymnasiet i Kalix. Förädlingen består i att filléa, röka (kall och varm) och grava samt tillaga olika fiskarter. Förädlingsföretagen får stora delar av sin fisk från Norge då den lokala fiskenäringen har problem med leveranssäkerhet vad avser mängd fisk och önskade arter.

Samarbetet mellan lokala aktörer är därmed lågt, med naturbruksgymnasiet som undantag. Naturbruksgymnasiet erbjuder odlare att hyra in sig i anläggning för kläckning av yngel till odlarens egen fiskproduktion och förädlar även fisk på uppdrag av andra förädlingsföretag. Samarbeten eller klassiskt säljar/kund relationer mellan olika aktörer uppstår oftast inte inom regionen utan med partners utanför regionen.

Bild 3: Odlingstråg för abborre, Thiange, Belgien.

Analys

Dagens situation för klusterbyggande som vi bedömer den utifrån vår analysmodell inom fiskenäringen i Östra Norrbotten.

Framgångsfaktorer:	Förekomst	Utvecklingspotential
- tillväxtpotentialen i området		+
- kompetens	+	+
- entreprenörskap	?	+
- lokomotivföretag	-	?
- trippel-helix	+	?/+
- konkurrens	-	-/?
- infrastruktur	-/?	?/+

Strukturfaktorer:	Utvecklingspotential
- klustrets storlek	?
- klustrets struktur	
▪ vertikal	?
▪ horisontell	?/+

Vi tror att tillväxtpotentialen för fisknäringen är god då ett flertal nya projekt rörande fiskodling startats i regionen. Dessa projekt kommer förhoppningsvis att bidra till en kompetenshöjning vad gäller fiskodling samt föra fram entreprenörer som är villiga att satsa på specifika delar av odlingsprocessen (foderproduktion, yngelproduktion, förädling). Samarbeten med redan existerande aktörer i regionen inom områden som t.ex. sumpning¹ av vildfångad fisk, foderförsäljning, förädling, transporter m.m. är också önskvärt från dessa entreprenörers sida. Förutsatt att projekten lyckas kan ett lokomotivföretag ev. bildas, men då projekten kommer att pågå under flera år framöver kommer troligen inte ett företag av denna typ att utkristalliseras inom närmaste tiden. Om ett kluster bildas inom denna näring kommer det därför troligen ha en horisontell struktur. För diskussion om trippel-helix, konkurrens, infrastruktur och klustrets storlek, se den gemensamma diskussionen för båda näringarna.

Bärnäringen

Aktörer

Bärindustrin i Östra Norrbotten består av fyra typer av aktörer. Uppköpare av bär direkt från plockare (ett flertal även om många finns i inlandet), odlare (1 st.), storuppköpare² och förädlare (2 st.) samt vidareförädlare som använder bärprodukter till icke bärrelaterade produkter³ (2 st.). Marknaden för bär är i starkt uppgående och efterfrågan på bär kommer från nästan hela världen. Bär används idag framför allt som en livsmedelsprodukt (oförädlad eller förädlad) men ett stort värde finns också inom t.ex. läkemedelsindustrin och textilindustrin. En av storuppköparna och vidareförädlarna har ett vitt utspritt globalt nätverk och satsar både på internationell samt nationell utveckling inom bärdomesticering.

Samarbeten, bortsett från normala säljar/kund relationer, är ovanliga med Polarica som undantag. Polarica är idag involverad i ett flertal intressanta projekt och planerar en stor investering i Östra Norrbotten. Samarbeten eller säljar/kund relationer mellan olika aktörer uppstår liksom inom fisknäringen oftast inte inom regionen utan med partners utanför regionen.

¹ Förvaring av levande vildfångad fisk för senare försäljning

² Köper bär från företag som köpt upp bär direkt av plockare

³ T.ex. mejeri- och läkemedelsföretag

Bild 4: Blåbär, lingon och hjortron

Analys

Dagens situation för klusterbyggande som vi bedömer den utifrån vår analysmodell för bärindustrin i Östra Norrbotten.

Framgångsfaktorer:	Förekomst	Utvecklingspotential
- tillväxtpotentialen i området		+
- kompetens	+	?/+
- entreprenörskap	?	+
- lokomotivföretag	+	?/+
- trippel-helix	+	?/+
- konkurrens	-	-/?
- infrastruktur	?/+	?/+
Strukturfaktorer:		Utvecklingspotential
- klustrets storlek		?
- klustrets struktur		
▪ vertikal		+
▪ horisontell		?

Tillväxtpotentialen för bärindustrin i Östra Norrbotten är god då ett flertal nya projekt och ny investeringar rörande bär som råvara startats i regionen. Dessa projekt kommer förhoppningsvis att bidra till en medvetenhet om bärnäringen samt föra fram kompetenta entreprenörer som är villiga att satsa på specifika delar av odlingsprocessen (domesticering, förädling m.m.).

Om näringen fortsätter att växa och fler företag kommer ut på marknaden kan ett starkt kärkluster bildas med en av de stora aktörerna på marknaden som lokomotivföretag. Men då denna process kommer att ta flera år kommer ett samarbete av denna typ inte att utkristalliseras inom närmaste tiden. När/om ett kluster bildas är det därför troligt att klustret skulle anta en vertikal orientering. För diskussion om trippel-helix, konkurrens, infrastruktur och klustrets storlek, se den gemensamma diskussionen för båda näringarna.

Diskussion

I dagens läge finns inga kluster inom fisk- eller bärnäringsarna i Östra Norrbotten. Det verkar inte heller som om det kommer att uppstå några kluster inom den närmsta tiden. Det finns dock några goda initiativ som skulle kunna underlätta klusterformationsprocessen. Bland dessa kan nämnas "Mat i norr", det ökade samarbetet mellan regionen och universitetet samt stora investeringar i båda näringarna inom området.

Utifrån regionens behov och möjligheter är det kanske inte optimalt att satsa på kluster inom flera olika näringar. Vi har tidigare i denna uppsats nämnt att det finns ett flertal kluster inom olika näringar i Norrbotten. Det enda som vi hittat som befinner sig i Östra Norrbotten är "Elektropolis" i Kalix. Det verkar därför finnas utrymme för satsningar på ett fåtal nya kluster inom väldefinierade och avgränsade näringar. Då Kalix kommun valt att profilera sig som en kuststad med fiske och vatteninriktning skulle denna kommun kunna vara lämplig för placering av centret för ett kluster inom fisknäringen. Det finns dessutom intressenter som jobbar aktivt för att utveckla fisknäringen inom kommunen.

När det gäller bärindustrin är kanske Haparanda den mest lovande placeringen för ett kluster då bärindustrins största företag inom området är lokaliserat dit. Vi tror även att just dessa näringar kan ha mycket stor utvecklingspotential då behovet av både odlad fisk och domesticerade bär ökar allt mer. Genom HÖN (Högskoleförbundet Östra Norrbotten) och FÖN (Forstarstation Östra Norrbotten) finns också redan en relativt väl fungerande trippel-helix i regionen, vilket bidrar både till ökad kompetens i regionen samt en ökning av ny spetskompetens tillgänglig för regionens företagare.

Det finns dock flera områden som kan orsaka problem vid potentiella försök till klusterformationer. Ett av dessa är existerande aktörers rädsla för konkurrerande företag, även om denna rädsla är obefogad då konkurrens gynnar utveckling och nischning av företag. Det verkar också vara svårt att få fram nya entreprenörer som vågar satsa på företagsverksamhet inom utvecklingsområden. Ett annat problem är att denna region kanske saknar tillräckliga resurser i form av t.ex.

infrastruktur, positivt företagsklimat m.m. Detta minskar möjligheterna för samexistens av tillräckligt många företag inom samma näring och den kritiska massa som krävs för att en klusterbildning ska initieras blir svår att uppnå.

Varutransport sker i dagsläget till största delen med lastbil till Norge, Finland och Södra Sverige eller med järnväg via Finland och Ryssland. För att göra logistik och transport av varor mer effektiv bör vägnätet i ett första steg förbättras. Andra möjligheter är att utnyttja transporter med flyg eller båt, och i framtiden kanske även med tåg på svenska sidan. Den dåligt utbyggda infrastrukturen ser vi som ett stort hinder för expansion av dessa näringar.

Om kluster bildas inom dessa näringar kommer de förmodligen förbli ganska små och väldefinierade. Detta då rådande känsla bland företagare är att konkurrens är negativt och bara företag inriktade mot icke existerande företagsgrenar är välkomna. Attityden måste förändras och bli öppnare om varaktiga klusterbildningar ska bli verklighet. För att kluster ska uppnå stadiet då klustret självt skapar positiv feedback måste en kombination av entreprenörskap och ett positivt företagsklimat först uppstå.

Som sammanfattning kan konstateras att det finns både förutsättningar och hinder för klusterformationer inom fisk- och bärnäringarna i Östra Norrbotten. Om kluster kommer bildas kommer till stor del avgöras av det lokala företagsklimatet, attityderna hos invånarna och ett ökat risktagande hos eventuella entreprenörer.

Referenser

Litteratur

- Porter, M. E. (1998) The competitive advantage of nations. Macmillan Press LTD, London.
- Porter, M. E. (1998b) Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Review. Nov-Dec. s. 77-90.
- Rantakyrö, L. (2001) Pajala-sisu och Gnosjöanda: det socialakapitalets betydelse för företagandet. Luleå Tekniska Universitet. ISSN: 1402-1528, 2001:03.
- Saxenian, A. (1985) Silicon Valley and Route 128, regional prototypes or historic exceptions? Urban affairs Annual Reviews. 28:81-105.
- Ylinenpää, H., Quist, E., Rörling, O. (2003) Om kluster som klister och hövstång för regional utveckling i Norrbotten. Luleå Tekniska Universitet. AR 2003:54.

Kontaktade näringsidkare

ALTERHEDENS RABARBERI & GÅRDSBUTIK, Altersbruk
BD fisk, Luleå
BODENS KÖTT & VILT AB, Boden
Fiskaman AB, Överkalix
Guldfisken, Klaix
Lycksele fiskodling, Lycksele
Mattila bärodling, Haparanda
Naturbruksgymnasiet, Kalix
Nordswe fisk import, Klalix
NORRMEJERIER EK. FÖRENING, Umeå
PALOGÅRDEN, Haparanda
Polarica, Haparanda
Rep. för yrkesfiskarna övrenorrlandskusten
Rönnbäcks fisk, Pajala
Storalappträsk fiskodling, 0923
Sälla fiskodling, Arjeplog
Umlax, Lycksele
Övertorneå kött och fisk, Övertorneå

Intervjuvade personer

Kristina Wikström, Hushållningssällskapet Norrbotten
Bo Nilsson, Statshortonom, SLU, Umeå

Bilder

Omslagsbilder: abborre: bild tagen av Åsa Strand, Thiange, Belgien, 2003
blåbär: Sylvia Svensson
Bild 3: Tagen av Åsa Strand, Thiange, Belgien, 2003
Bild 4: www.polarica.se